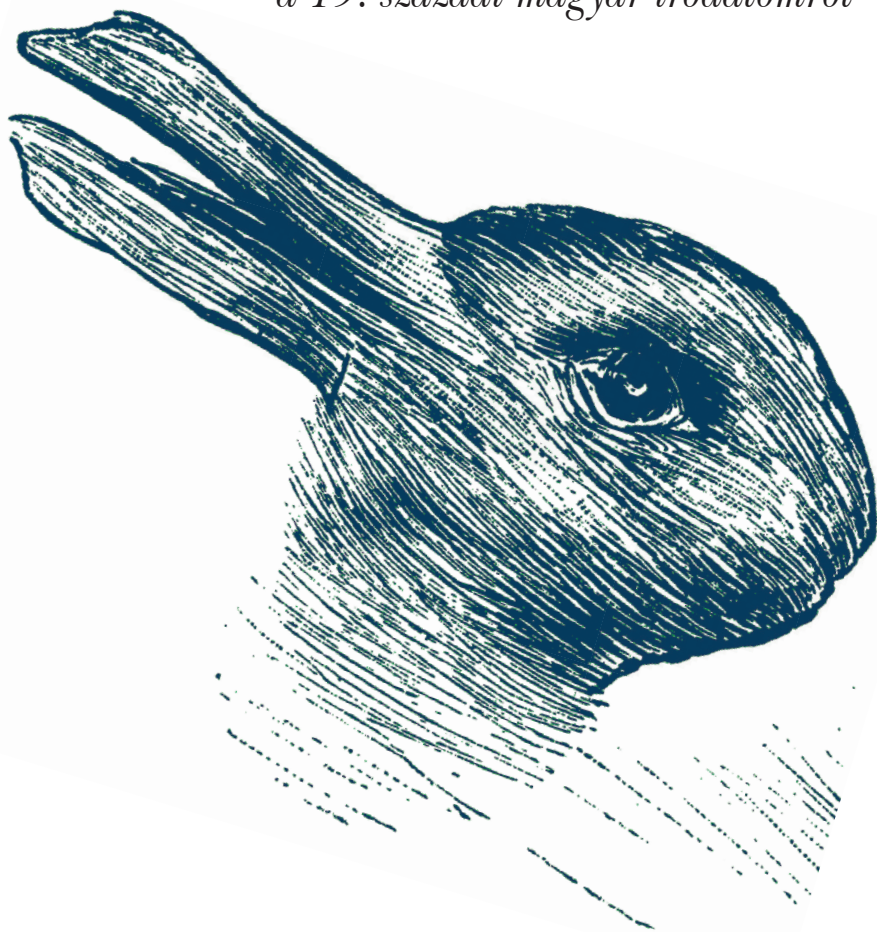

TÓTH ORSOLYA

Egykor és most

*Tanulmányok
a 19. századi magyar irodalomról*

KRONOSZ KIADÓ

TÓTH ORSOLYA

Egykor és most

TÓTH ORSOLYA

Egykor és most

Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról

KRONOSZ KIADÓ

Pécs, 2017

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2017-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-53-5

© Tóth Orsolya
© Kronosz Kiadó

Tartalom

Előbeszéd helyett	7
TANULMÁNYOK	9
Kazinczy Win(c)kelmannt olvas	11
„Mint Hoblik”. Esettanulmány egy Berzsenyi-epigonról	39
Felejtés és emlékezet. Berzsenyi Dániel és Bárány Boldizsár	71
Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók. Megjegyzések Kölcsey Ferenc <i>A' vadászlak</i> című elbeszéléséhez	99
„Járj idegen Téreket édesem...” Megjegyzések egy Katona-vershez	141
A szó hiánya és a test nyelve. Megjegyzések a <i>Bánk bán</i> egyik instrukciójához	153
KRITIKÁK	167
Clio búvóhelye. Márton László: <i>Minerva búvóhelye</i>	169
Apropó, Kazinczy! Péterfy Gergely: <i>Kitömött barbár</i>	177
Igazából szerelem? Nyáry Krisztián: <i>Így szerettek ők 2.</i> <i>Újabb irodalmi szerelmeskönyv</i>	187
Utószó helyett: Beszéd a Martinkó András-díj átvételekor	209
Névmutató	217
A tanulmányok eredeti megjelenési helye	225

Előbeszéd helyett

E kötet valamennyi írása a 19. századi magyar irodalom történetéről szól. Bő kétharmada a szaktanulmány műfajában, utolsó harmada kortárs kötetekről írott recenzió. Együttes jelenlétüket az indokolhatja, hogy valami hasonlót keresek bennük. A 19. századi szövegek esetében – irodalomtörténészként – az egykori kontextus feltárásában vagyok érdekelt. A kortárs regények esetében pedig – ismét csak irodalomtörténészként – az foglalkoztatott, hogy miként viszonyulnak az általam ismert múlthoz, s ezeken keresztül másként látom-e a 19. századot. Eközben pedig azt próbáltam szem előtt tartani, hogy az egykor és most szembeállítása korántsem olyan problémátlan és magától értetődő, mint ahogyan a kötet címe esetleg sugallja.

Valamennyi írás az elmúlt kilenc esztendő terméke, de sajnos nem melékelhetem hozzájuk a „nonum prematur in annum” horatiusi mottóját, pedig jót tett volna némelyiknek. Többségük már kötetben vagy folyóiratban napvilágot látott, csak helyenként fűztem hozzájuk egy-egy lábjegyzetet, ha utólag úgy érzem, hogy valamilyen lényeges szempont korábban elkerülte a figyelmemet. Arra is van azonban példa, hogy egy folyóirat vagy kötetbeli közlés miatt figyelembe kellett vennem a terjedelmi korlátokat. Most pedig lehetőségem volt a teljes szöveget közölni.

Sokaknak tartozom köszönettel érte, hogy ez a könyv elkészülhetett, igyekeztem ezt a tanulmányok megfelelő helyén jelölni. Aki azonban a legfontosabb számomra, s még néhány szöveg születését figyelemmel tudta kísérni, annak már nem tudom megköszönni. Ezért Rohonyi Zoltán emlékének ajánlom ezt a könyvet.

S most már nincs más hátra: „Gördülj útra Gyümölcs! minden *Előbeszéd*/nélkül járj idegen Téreket édesem...”¹

¹ Katona József: E' Verseimhez. In: Uő: *Verseik, tanulmányok, egyéb írások*. S.a.r. Orosz László. Balassi, Bp., 2005. 13.

TANULMÁNYOK

Kazinczy Win(c)kelmannt olvas

1. A Winckelmann-probléma

Aligha indulhatna a műfaji hierarchia értelemben alacsonyabbról, s retorikai értelemben távolabbról egy Kazinczy és Winckelmann szellemi kapcsolatát elemző tanulmány, mint a *Vidám mesék*² című könyv egyik fejezete. A szerző, Szutyjev máig töretlen népszerűségét talán az alapozta meg, hogy a képi és a szöveges narráció összehangolásának egyik mestere. Írja és egyben illusztrálja a kisegér és a ceruza történetét, amely az egyik klasszikus meseszűzsét felelevenítve úgy szól, hogy a ceruzát mindenáron elrágcsálni vágyó kisegér teljesíti a „halálra ítélt” utolsó kívánságát: rajzolhat. A ceruza felvázol néhány kört, s a kíváncsian figyelő egér saját vágyának tárgyát véli felismerni a képen: a kiflit és a sajtot. Ám hamarosan elkészül a rajz, s immár világosan láthatóak egy macska körvonalai. Az egér ettől kezdve menekül, s így menekül megrágcsálástól Vova ceruzája is. Ha a mesét (most exemplumként használva) Kazinczy és Winckelmann kapcsolatára vonatkoztatjuk – miközben azért nem is vesszük túl komolyan –, azt mondhatjuk, hogy a most kezdődő történetben Kazinczy lesz az egér, Winckelmann pedig a kifli, a sajt és macska. A ceruza szerepén többen is osztoznak.

Mielőtt azonban elkezdődne e másik történet, érdemes egy pillantást vetni arra, hogy *miért* és *mikor* vált a Kazinczy-kutatás számára fontossá a széphalmi mester és Winckelmann egyoldalú szellemi kapcsolata. Megfontolásra érdemes ugyanis, hogy az utóbbi félszáz esztendőben lett sokat idézett szöveghely, s az életút szempontjából kitüntetett pillanat, ami-

² Szutyjev, Vlagyimir: A kisegér meg a ceruza. In: Uő: *Vidám mesék*. Ford. Zsombor János. Móra, Bp., 2009. 97–103.

kor a budai fogság során Kazinczy könyveket kér, s nem kevés iróniával jegyzi meg kései visszaemlékezésében: „Classicusokat előbbben kérni nem mertem. A' Winkelmann Geschichte der Kunst két Köteteit vétettem meg tehát.”³ Kazinczy levelezéséből a fogság időpontjához képest később (a napló e változatának megírásához képest korábban) arról olvashatunk, hogy a szerzőt rendkívül nagyra tartja, a *Geschichté*-t⁴ még kölcsön sem szívesen adja, ebből fakad az a triviális, bár korántsem problémátlan előfeltevés: Winckelmann művét akkor bizonyára el is olvasta, s második lépésben: akkor bizonyára nagy hatással volt rá. E gondolatmenet általában figyelmen kívül hagyja Kazinczy ilyen típusú megjegyzéseinek egyik kontextusát: a kiadás mellékletei, a képek, a metszetek⁵ birtoklása legalább olyan fontos lehetett, mint a hozzá kapcsolódó kommentár. Egyik levelének mellékletéből például a corpus (az olvasáshoz képest) alternatív⁶ használatára következtethetünk: „a'kik közre eresztendő dolgozásaikat vignettekkel akarják ékesíteni... azok Winkelmann' munkájának darabjait másolgatnák, meghagyván a' Mívésznek, hogy a' példánytól eltérni semmiben ne merészeljen!”⁷ E szövegösszefüggés természetesen nem negligálja, csak árnyalja a Winckelmann tudományalapító szerepére vonatkozó superlativusokat,⁸ s ha az irodalomtörténet-írásra is alkalmazzuk a tudo-

³ Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. S.a.r. Szilágyi Márton. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 106.

⁴ Mint Bán Imre és Radnóti Sándor megállapítja: Kazinczy az 1776-os bécsi kiadást szerezte meg. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom. Winckelmann: *Geschichte der Kunst des Alterthums*. Wien, 1776.

⁵ A bécsi kiadás 28 metszetet tartalmaz.

⁶ Kazinczy megjegyzése szerint a fogság során jegyzetpapírként is szolgált. Vö. Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. 43.

⁷ Kazinczy Ferenc – Helmecczy Mihálynak, 1813. augusztus 4. 2497. *Kaz. Lev. XI. 152. Kazinczy Ferenc Levelezése I–XXIII.* szerk. Váczy János. XXII. Szerk. Harsányi István. XXIII. Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Bp. 1890–1960. XXIV. S.a.r. Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. A továbbiakban: *Kaz. Lev.*

⁸ „Winkelmann az volt a' Mesterségek' dólzában, a'mi Montesquieu a' Politikában, 's ennek homloklapjára is reá illik a': prolem sine matre creatam”. Kazinczy Ferenc – Sárvári Pálnak. 1806. jan. 24. 5972. *Kaz. Lev. XXIV. 59.* Julow Viktor: Kazinczy Ferenc ismeretlen levele. *Studia Litteraria*, 1967. 11. Kazinczy a tudományalapító szerephez, s a Montesquieuvel való összehasonlításhoz elegendő ösztönzést találhatott a bécsi kiadás előszavában: Winckelmann: *Geschichte der Kunst des Alterthums*. XXV, XVI.

mány Karl Popper által emlegetett fényszóró-modelljét, azt mondhatjuk, hogy Kazinczy Winckelmann-olvasása (is) olyan (irodalomtörténeti) tény, amelynek tudományos leírása, vagy inkább felhasználása nagymértékben szelektív. Amit a „fényszóró láthatóvá tesz” – írja Popper – „az pozíciójától függ, a módtól, ahogyan beállítjuk, intenzitásától, színétől és így tovább; függ persze messzemenően azoktól a dolgoktól is, amelyeket általa megvilágítunk”.⁹

Megállapítható, hogy a német művészettörténész főművét – viszonylag ellenőrzött körülmények között – olvasó Kazinczy az 1960-as évek kezdetétől kerül az irodalomtörténet-írás szempontjából fókusz-pozícióba. A fogság időszakát elbeszélő Toldy vagy Váczy János még nem tulajdonít különösebb jelentőséget neki, ezt majd Bán Imre klasszicizmus-tanulmánya alapozza meg. Egyik szakrális metaforája szerint Winckelmann művészettörténete a „klasszicizmus bibliája”¹⁰, s tovább árnyalja e képet Szauder József – több nemzedék korszakértelmezését meghatározó – klasszika-tanulmánya, amelyben már a neoklasszicizmus elméleti forrásaira hivatkozva szerepel Winckelmann, akinek „eszméi a magyar nyelvnek az antik klasszikushoz való modellálásával kapcsolatban sugallják Kazinczy gyakorlatát: az utánzás szükségszerűségéről győzve meg őt”.¹¹ A Kazinczy Winckelmann-értését elemző szakirodalom teljes körű analizésére itt most aligha kerülhet sor (s természetesen számos veszélyt rejt az efféle metahistorikus igényű „nagyelbeszélés”, nem beszélve a „rálátás” és a „kívülállás” hamis illúziójáról), annyi azonban megelölegezhető, hogy *egyik* mélyáramlata később is a korszakolás problematikája mentén szerveződik, s az ehhez kapcsolódó tanulmányok retorikájában folyamatosan, s szinte észrevétlenül kapcsolódik össze a filológiaiilag igazolt (vagy annak vélt), történeti szempontú, rekonstruktív igényű Winckelmann-értelmezés, valamint a klasszika fogalmához köthető (utó)történeti konstrukció. E határátlépésre jellemző, hogy a Kazinczy által többször hivatko-

⁹ Popper, Karl R.: A történetírás és a történelem értelme. In: Uő.: *Megismerés, történelem, politika. Válogatott írások és beszédek*. Ford. Darai Lajos Mihály. AduPrint, Bp., 1997. 134.

¹⁰ Bán Imre: Kazinczy Ferenc klasszicizmusának kérdéséhez. *ItK.* 1960.1. 42.

¹¹ Szauder József: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. In: Uő.: *Az estve és Az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*. Szépirodalmi, Bp., 1970. 118.

zott *Geschichte* helyett egyre inkább a Kazinczy által (legalábbis köztudomásúan) nem hivatkozott *Utánzás*-tanulmány szállóigévé vált mondatai képezik majd a viszonyítás alapját, még akkor is, ha e kapcsolat olykor negatív mérleggel zárul. Csetri Lajos kritikátörténeti monográfiájában például arról ír, hogy Kazinczy „minden Winckelmann imádata ellenére sem lehetett nyitott az originalitást felszabadító imitációval szemben”¹², s a kijelentés előbb említett „negatív mérlege” ellenére, jól érzékelhető referencia itt: az „utánozzuk a görögöket, hogy eredetiek lehessünk” maximája, ezt követően pedig az „edle Einfalt und stille Grösse” „jelmondata” mint fenséges neoklasszicista elméletének újszerű megfogalmazása válik korszakminősítő jeggyé¹³. Bán Imre egyértelmű megfelelést lát Kazinczy utánzás-elvű fordítói és nyelvújítói programja, valamint Winckelmann *Utánzás*-tanulmánya között¹⁴, de feltűnőnek találja, hogy Kazinczy sehol nem idézi „A nemes egyszerűség, csendes nagyság” elvét. Csak az utóbbi időben merült fel (a lehetőségekhez mérten) a rekonstruktív és a konstruktív olvasat szétválasztásának, illetve a pontosabb filológiai összefüggések feltárásának igénye. Főríz Gergely az idealizálás-fogalom kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy e tanulmányok a „nyilvánvalónak vélt winckelmanni(ánus) hatás regisztrálásán túl adósok maradtak a jelenség korabeli kontextusának részletező megadásával”¹⁵.

A korszakolás-elvű tradícióhoz visszatérve: az 1990-es évek közepétől (talán éppen az átfogó korszakfogalmakkal és stílustipológiával kapcsolatos szkepszis miatt) nem folytatódik tovább e diskurzus. Pontosabban a Kazinczy és Winckelmann kapcsolatát vizsgáló irodalom- és esztétikatörténeti tanulmányok fokozatosan távolodnak a korábbi korszakolás retorikától, alternatív lehetőségeket keresve¹⁶, s Kazinczy kritikátörténeti szempontból értékelhető megnyilvánulásai helyett képzőművészeti ihletésű lírájára irányul

¹² Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Akadémiai, Bp., 1990. 51.

¹³ Uo.117.

¹⁴ Bán Imre: Kazinczy Ferenc klasszicizmusának kérdéséhez. *ItK.* 1960/1. 46.k.

¹⁵ Főríz Gergely: Eis to kreisson! A művészi idealizáció jelmondatának értelmezései Kazinczy körében. *It.* 2011/4. 451.

¹⁶ Debreczeni Attila: „Fenség” és „grácia”. Ízléstörekvések a 18. század végének magyar irodalmában. *ItK.* 2000. 3–4. 311–351.